

Наміри М. Гоголя повернутися в Україну і працювати в Київському університеті, видати збірку народних пісень не здійснилися. "Українськість" гоголівської думки, її антитетичність до "російськості", найяскравіше вираженої у "Вибраних місцях ...", викликала гнівну реакцію шовіністично настроєної російської громадськості, найбільше — у В. Белінського. М. Гоголя повністю поглинула героїка козацьких воєн, стимульована й підтримувана як народними піснями, так і традиціями української романтичної історіографії, насамперед "Історії Русів". Її він вважав найкращим із літописів. На застереження І. Срезневського, що не все в "Історії" достовірне, М. Гоголь відповів 13 червня 1834 року: "Кониському я також, як і ви, багато в дечому не довіряю; та я говорив зовсім не щодо вартості літописця. Усі його події від часів Петра записані. Я пізнав справдливність багатьох, знайшовши докази в тутешніх архівах".¹

Письменник посилено збирає історичні матеріали, українські народні пісні і думи. Він плекає залум грандіозного історико-географічного опису під назвою "Земля і люди" і працює над створенням багатотомної "Історії Малоросії". Праця письменника в галузі історії не була марною. Наслідком її стали опубліковані статті на історичні теми: "Про середні віки", "Про викладання загальної історії", "Погляд на створення Малоросії", "Аль-Мамун" та ін. Головним результатом історичних досліджень є повість "Тарас Бульба", цілком, як зазначають усі дослідники, побудована на матеріалі "Історії Русів" і народнопоетичній творчості² та її вплив на історіософію письменника.

Здійснюючи друге видання "Тараса Бульби" (1842), М. Гоголь повністю перебував у полоні чар "Історії Русів", запозичуючи з неї "нові риси", висвітлені слабо або навіть цілком не відзначені в першій редакції, що дало підстави Л. Яновському назвати "Тараса Бульбу" парафразом "Історії Русів", в якому романтична течія перелелася з "оповіданням цього памфлету й ціла козаччина в цьому творі виступає освітлена бенгальським вогнем".³ Л. Яновський звинувачує М. Гоголя в незнанні історичного й етнографічного ґрунту, на якому діють герої "Тараса Бульби", цілковитій необізнаності автора з віком, його суспільством і життям. Витоки хиб М. Гоголя П. Куліш знаходить у низькому рівні тогочасної науки, надмірній довірі до "Історії Русів" як історичного першоджерела і повній залежності М. Гоголя від неї.

¹ Письма Н. Гоголя. Редакция В. Шенрока. — Спб., 1893. — Т. 1. — С. 279.

² Див.: Возняк М. Псевдо-Кониський і псевдо-Полистика ("История Русов" у літературі й науці. — Львів-Київ, 1939; Стромецький Остап. Матеріали з "Історії Русів" // Гоголь: Дослідження стилю, філософії, методів та розвитку персонажів. — Львів: Світ, 1994; Лудський Ю. Між Гоголем і Шевченком. — К.: Час, 1998; та ін.

³ Janowski L. "O tak zwanej "Historii Rusow" // Pamiatkowa Ksiegza. — 1913. — С. 28.

Письменник занадто вільно оперує історичними іменами, фактами, "легковажно" поводиться з епохою, дає повне свавілля своїй фантазії і виводить нетипові образи. П. Куліш гостро засуджує ефектно-розважальну літературу, яка викривлено показує українського селянина, український побут та історію України.

Разом із тим у "Тарасі Бульбі" відображено ряд специфічно українських моментів художньо-історичного мислення, на якому виховалась плеяда українських романтиків, що дало підстави П. Кулішеві зробити справедливий висновок: "Все, що було до нього написано на двох мовах, північно- і південнорускою, без нього не могло би викликати того руху в умах, який викликав він своїми повістями з малоросійського побуту та історії".¹ "Тарас Бульба", побудований на легендах Кониського і Боллана, відкрив цим письменникам новий інтерес. У душі епічної, пісенної традиції М. Гоголь створив картини героїчних подвигів людей, безмежно відданих ідеї визволення батьківщини від польських загарбників, людей, які безстрашно вмирили на полі бою. Ніякі страждання й муки, ніякі життєві випробування не можуть зламати силу й дух козацтва з його безмежною любов'ю до України. М. Гоголь постійно ідеалізує Запоріжжя і козаків, яких називає лицарями й витязями. Образи релігійних переслідувань узяв він цілком з "Історії Русів", не обминаючи й детального опису карання ватажків смертю у Варшаві. "Навіть у дрібних деталях знаходимо ідентичні вислови й означення, живцем перенесені з розгляданого фабрикату",² — зазначає Л. Яновський. На його думку, "Історія Русів" завдала найбільшої шкоди історичній науці, яка вже і після виявлення фальсифікати продовжувала посилатися на пам'ятку як на авторитетне джерело. Чи мав рацію польський дослідник? Зупинені в нормальному розвитку сильними державами, засимільовані і поглинуті чужими культурами чужих народів, здебільшого в своїх так званих вищих колах, українці збайдужіли. "Історія Русів" пробудила їх до життя, веселила прагнення продовжити змагання пращурів своїх, які на вірність Україні в часи щастя і нещастя присягали, з останніми гетьманами на вигнання йшли, в останніх збройних змаганнях голови свої на побойську складали.

Починаючи з 30-х років XIX ст., уже досить широко і різноманітно значною мірою завдяки "Історії Русів", осмислюється тема козацької України в історичних жанрах українських романтиків, з'являється історична свідомість, визрівають нові історичні цінності, робляться спроби ввійти в європейський контекст.

У висновках до другого розділу наголошується, що нове життя формувало нову свідомість: старі естетичні принципи не задовольняли вимог

¹ Куліш П. Об отношении малороссийской словесности к общерусской (Эпилог к "Черной раде") // Твори: В 2 т. — К., 1987. — Т. 2. — С. 465.

² Janowski L. O tak zwanej "Historii Rusow" // Pamiatkowa Ksiegza. — 1913. — С. 294-295.